

Կարեն Խուրշուդյան
ՀՀ ԳԱԱ Մ. Աբեղյանի անվան
գրականության ինստիտուտի հայցորդ
ORCID ID: 0009-0000-8562-7643
khurshudyan@hotamial.fr
DOI: 10.54503/1829-0116-2025.1-113

ՌՈՒԲԵՐՏ ԴԵՄՆՈՍԻ, ՌԱՅՄՈՆԴ ՔԵՆՈՅԻ ԵՎ ԱՐՏԵՄ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆԻ ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՄԱՄԱՏԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ*

Բանալի բառեր – սյուրռեալիզմ, պոեզիա, քննադատություն, փիլիսոփայություն, հիշողություն, ապրում, հերոս:

Ժամանակակից հայ պոեզիան Հայաստանի անկախությունից հետո նոր փիլիսոփայությունների, գրական մոդեռն ուղղությունների առջև բացվեց, և բանաստեղծական տեքստերում երևացին համաշխարհային գրականության տեսական դրույթները: Արտեմ Հարությունյանի պոեզիան զգայուն կերպով արձագանքում է համաշխարհային տարբեր ուղղությունների: Կարելի է նկատել բրիտանացի վավերագիրների տեսական դրույթները, կարելի է տեսնել հրապարակախոսական պոեզիայի երևումները, կարելի է ընդգծել անտիպոեզիայի դրույթները, բայց մենք դիտարկում ենք Արտեմ Հարությունյանի պոեզիայի սյուրռեալիստական շերտերը և հատկապես առնչությունները Ռոբերտ Դեսնոսի և Ռայմոնդ Քենոյի ստեղծագործությունների և գեղագիտական ընկալումների հետ:

Karen Khurshudyan
Post-graduate student at the Institute of Literature after
M. Abegian of the NAS of RA
ORCID ID: 0009-0000-8562-7643
khurshudyan@hotamial.fr

A COMPARATIVE ANALYSIS OF THE WORKS OF ROBERT DESNOS, RAYMOND QUENEAU, AND ARTEM HARUTYUNYAN

Keywords: surrealism, poetry, criticism, philosophy, memory, experience, hero.

After Armenia's independence, contemporary Armenian poetry opened itself to new philosophies and literary modernist movements. Theoretical principles of world literature began to manifest in poetic texts. The poetry of Artem Harutyunyan responds with sensitivity to various global currents. One can discern the theoretical foundations of British documentary poets, detect traces of journalistic or publicistic verse, and highlight the elements of anti-poetry. Yet our focus lies on the surrealist layers of Artem Harutyunyan's

* Հոդվածն ընդունվել է տպագրության 03.07.2025 թ.:
Ուղարկվել է գրախոսության 06.07.2025 թ.:

poetry, particularly in its affinities with the works and aesthetic perceptions of Robert Desnos and Raymond Queneau.

Карен Хуришудян

Соискатель в Институте литературы имени М. Абегяна НАН РА

ORCID ID: 0009-0000-8562-7643

khurshudyan@hotmail.fr

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ТВОРЧЕСТВА РОБЕРА ДЕСНОСА, РАЙМОНА КЕНО И АРТЕМА АРУТЮНЯНА

Ключевые слова: сюрреализм, поэзия, критика, философия, память, переживание, герой.

Современная армянская поэзия после обретения независимости Арменией открылась новым философским течениям и модернистским направлениям в литературе, и в поэтических текстах начали проявляться теоретические установки мировой литературы. Поэзия Артема Арутюняна чутко откликается на различные мировые направления. В его творчестве можно заметить влияние британских документалистов, элементы публицистической поэзии, а также принципы антипоэзии. Однако в данном случае мы сосредотачиваем внимание на сюрреалистических слоях поэзии Артема Арутюняна и, в особенности, на ее перекличках с творчеством и эстетическим восприятием Робера Десноса и Раймона Кено.

Ներածություն

Արտեմ Հարությունյանի պոեզիային հայ քննադատությունն անդրադարձել է բազմիցս: Վերլուծվել են նրա պոեզիային առնչվող մի շարք հարցեր, բայց եղածների մեջ առանձնանում են Սուրեն Աբրահամյանի «Արտեմ Հարությունյանի պոեզիան. աշխարհայացք և համակարգ», «Նորի սկզբնավորումը. «Ես խոսում էի ինձ հետ որպես հայր»», «Մարդկային ժամանակը Աստծո ժամանակից հետո» ուսումնասիրություններն իբրև ամբողջական համակարգի քննություն¹: Դեռևս 1960-ական թվականներից գրական մամուլում, իսկ ավելի ուշ առանձին գրքերով և ժողովածուներով Արտեմ Հարությունյանը սահմանում էր իր պոեզիայի դրույթները յուրովի՝ դառնալով գեղագիտական մի նոր համակարգի սկզբնավորող:

Սա բնութագրելի է նաև իբրև բանաստեղծ ինքնուրանալու, նախորդ սերնդի բանաստեղծական միտումները ժխտելու և համաշխարհային պոեզիայի փորձի համադրությամբ մի ուրույն ճանապարհի փնիլսոփա-

¹ Սույն ուսումնասիրությունները հրատարակվել են գրական մամուլում և էլեկտրոնային հարթակներում, այնուհանդերձ ամբողջացել և զետեղվել են Սուրեն Աբրահամյանի «Արդի հայ պոեզիայի գեղարվեստական համակարգը» ծավալուն ուսումնասիրության մեջ (Աբրահամյան, 2020: 291–350):

յություն ստեղծելու ջանքով: Ինչպես գրականագետ Արմեն Ավանեսյանն է նշում՝ «Վերջին կեսդարյա հայ պոեզիան տեսականորեն համակարգված չէ» (Ավանեսյան, 2017: 259): Եվ տեսականորեն համակարգելու ջանքով է միտված վերլուծական ու համեմատական մեր մոտեցումը:

Իբրև բնագիր՝ հարությունյանական գրական սկիզբն ու վերջը միասնական են, և պետք է նշել, որ Ա. Հարությունյանը բանաստեղծության պակասը փոխըացնոում է թե՛ անգլոամերիկյան պոեզիայի ներքին՝ նոր ու թարմ ձեռքբերումների հետ խաղարկումներ ստեղծելով, և թե՛ ֆրանսիական պոեզիայի, հատկապես՝ դադաիստական ու սյուրռեալիստական մի շարք միտումներին արձագանքելու գրապատմական զարգացման համատեքստում: Արտեմ Հարությունյանի հրատարակած գրքերն են՝ «Նշանների երկիր» (1977 թ.), «Շեմ» (1984 թ.), «Ներկայության խոսքեր» (1988 թ.), «Նամակ Նոյին» (1997 թ.), «Հուդայի արձակուրդը» (2003 թ.), «Հեռուստապոեմներ «Շուշի» և «Բաբելոն» հյուրանոցների աշտարակից» (2010 թ.): Դիտարկելի է, որ մի քանի գրքեր լույս են տեսել խորհրդային իրականության մեջ, մնացյալը՝ Հայաստանի անկախության շրջանում: Այնուամենայնիվ, Արտեմ Հարությունյանն ի սկզբանե մնացել է հավատարիմ իր սկզբունքներին և հայ բանաստեղծությունը հարստացրել նոր աշխարհայեցողությամբ, ստեղծել է մի ուրույն գեղագիտական համակարգ, որն «ընկալում է իբրև պատմականորեն ձևավորված ընթացքի միասնություն, կենսափորձի ամբողջացում, ինչու չէ, նաև արդի գրական ընթացքի ուղղություններից մեկի սահմանում, որի ակունքները մինչև XX դարի 90-ական թվականների կեսերը ջղաձիգ, բայց կենսափորձով հարստանալու ճանապարհ է անցել՝ սկսած 1970-ականներից մինչև արդի փուլը» (Արքահամյան, 2020: 259):

Փորձենք Արտեմ Հարությունյանի պոեզիայի համակարգը դիտարկել Ռոբերտ Դեսնոսի և Ռայմոնդ Քենոյի պոետիկաների զուգահեռ քննությամբ: Համեմատական վերլուծությունը հիմնվում է երեք հիմնական առանցքների վրա՝ թեմատիկ մոտիվներ, պատկերավորման ձևեր և լեզվամտածողություն, ինչպես նաև բանաստեղծական ժամանակի և հիշողության ընկալումը:

Երեք բանաստեղծների ստեղծագործություններում գեղարվեստական ժամանակային մոդելներն արմատապես տարբերվում են: Դեսնոսի պոեզիայում ժամանակն երազային է, մշուշոտ, վերապրվող: Քենոյի պոետիկայում այն շրջանաձև զարգացում ունի, կրկնվող է, դառը-քմահաճորեն անիմաստ: Իսկ Հարությունյանի գեղագիտական հայացքներում ժամանակը պատմականից վերածվում է վախճանաբանականի: Նա չի ապավինում ժամանակի՝ միայն վերապրելու գաղափարին, այլ ապրեց-

նելն է նրա բնագրում դառնում առաջնային. մեռյալ հիշողությունը նրա տեքստերում նյութականանում է. «տունը հեղեղված էր արյունով», «բեմ կար կարծրացող արյան անկյունում» (Հարությունյան, 2012), և պոեզիան վերածվում է հոգևոր-քաղաքակրթական դատավարության:

Պատմական հուշերը և համագգային ցավը՝ որպես պոեզիայի էություն

Ռոբերտ Դեսնոսի և Ռայմոնդ Քենոյի պոեզիայում պատմական փորձառությունը հաճախ ենթարկվում է քառասյին մեկնաբանության կամ հեզնական լուծարման՝ զերծ մնալով ուղիղ հղումներից: Դեսնոսի գերհոգևոր տարածքներում, օրինակ, “Ce cœur qui haïssait la guerre” (Այս սիրտը, որն ատում էր պատերազմը) ստեղծագործության մեջ, հակապատերազմական բողոքը արտահայտվում է սիրո և վախի միախառնության ձևով.

Այս սիրտը, որն ատում էր պատերազմը, հիմա տրոփում է մարտի և ճակատամարտի համար:

Այս սիրտը, որը բաբախում էր միայն մակընթացությունների, եղանակների, օրվա ժամերի ռիթմով և գիշերվա,

Հիմա այն ուռչում է և երակների մեջ ուղարկում սելիտրայով ու ատելությամբ այրվող արյուն (Desnos, 1943)¹:

Իսկ Քենոյի «Զազին մետրոյում» (“Zazie dans le métro”) երկում, գրական պոետիկան ապամոնտաժում է դասական տրամաբանությունը՝ ներառելով քաղաքակրթական անհեթեթություն.

«Գրողը տանի թռչակը, - ասաց Զազին,- ես թռչակի համար չէ, որ ուզում եմ ուսուցիչ լինել:

- Ոչ, իհարկե ոչ,- ասում է Գաբրիելը,- կասկած չկա անգամ:

- Ուրեմն ինչո՞ւ, - հարցնում է Զազին:

- Դու մեզ բացատրելու ես:

- Դու մենակ չէիր գտնի լուծումը, չէ՞:

- Այսօրվա երիտասարդությունն իսկապես ուժեղ է,- ասում է Գաբրիելը Մարսելիին:

Եվ Զազիին.

- Դեհ ուրեմն, ինչո՞ւ ես ուզում ուսուցիչ դառնալ:

- Ճնճողություններին մի լավ տանջելու համար,- պատասխանում է Զազին,- նրանք, որոնք իմ տարիքի կլինեն տասը տարի հետո, քսան տարի հետո, հիսուն տարի հետո, հարյուր տարի հետո, հազար տարի հետո, միշտ երեխաներ կլինեն, որոնց կտանջեն»:

(Քենո, «Զազին մետրոյում»)

¹ Robert Desnos – L'Honneur des poètes – 1943, publiée par les Éditions de Minuit le 15 janvier 1945, recueil réédité après la Libération en version de 94 pages signé sous le pseudonyme Pierre Andier (Robert Desnos).

Արտեմ Հարությունյանի ստեղծագործությունները, հատկապես «Ես դեռ չեմ վերադարձել երկիրս» և «Երկակի երազ և կիսալուսին» բանաստեղծությունները, առանձնանում են ներքին այնպիսի ատաղձով, որ պատմական հիշողությունը բացահայտ թափանցում է բանաստեղծական տիրույթ՝ վերածվելով գործող սուբյեկտի.

*Ես դեռ չեմ վերադարձել երկիրս,
թափառում եմ արյանս բաց երակներով,
տեսնում հրդեհը հինավուրց հողի:
Ես դեռ չեմ վերադարձել,
եթե վերադառնամ՝ չեմ գտնի ինքս ինձ,
կտեսնեմ լռությունը սփռված Երկրի,
դռան ծանր փականքը գրանիտե,
թթենիների մետաքսը կանաչ,
որով հողը գործում է ծխական իր հագուստը
և չունի փույթը ապրողի (Հարությունյան, 2023):*

Արտեմ Հարությունյանի խոսքը հիշողության մանիֆեստ է. Հայոց ցեղասպանության, Ղարաբաղյան պատերազմի և գաղթի ցավը ծավալվում են առանց ձևակերպիչ խորշի, և անցյալը ներկայանում է որպես ներկա հոգեկան կեցություն:

Սյուրռեալիստական և չափազանց պատմաճշգրտությամբ գեղանկարչություն

Ռոբերտ Դեսնոսն իր պոեզիայում հաճախ կիրառում է սյուրռեալիստական պատկերներ, որոնց տրամաբանությունն աննկատ կապվում է ենթագիտակցական շարժերի հետ.

*Քանզի հիմա ամենը մերն է,
Քո արտացոլանքն եմ, քո գազանը,
Քո պալատի դարպասն եմ ես՝
Որ հայելու պես եմ հղանում:
Եվ իմ ցանկությունն է փախչել քեզնից,
Դառնալ քո շունչը, մարտիդ մրցակից
Քո մարմնի կռիվն եմ դարձյալ մարմնավոր,
Հրճվանքդ վայրագ, որ հետևում է ինձ:*

...

*Եվ գազանն ասաց.
«Ես եմ գազանը,
Արձակ երկնքում, այնպես ինչպես դու
Իմ տեղն ունեմ, անձուկ երկնում,
Անունն էլ է իմ այնտեղ գրվելու»*

(Ռոբերտ Դեսնոս, «Անդրումաքեն ճիրաններում գազանի», տե՛ս Desnos, Poemes, 2012»)¹

Արտեմ Հարությունյանի բանաստեղծություններում պատկերավորությունն ունի պատմավավերագրական խտություն. Շուշիի ավերակները, մետաքսյա թթենիները, ցեղասպանության դանակների ծառերը՝ բոլորը ոչ միայն ֆիզիկական պատկերներ են, այլև ազգային ինքնության խորապատկերներ.

Տատս ասում էր.

*– Ես միշտ հավատում եմ,
որ մի օր մենք ետ կգանք
մեր հողին ընդառաջ:*

1996 թ.:

*Հիմա ես հասկանում եմ տատիս խոսքը այլ կերպ՝
ոսկին, որ փնտրում էին ելուզակները
անհնար էր գտնել՝
այն մեր մեջ էր՝ հոգո՛ւ մեջ,
և դա մեր ի դձն էր՝*

ապրել հազարամյակների մեր երկրում: (Արտեմ Հարությունյան, «Ոսկին», 2012)

Ռայմոնդ Քենոն սրամտորեն խաղում է պատկերներով՝ «ազգի լեզուն» վերածելով խաղային շերտերի, մինչդեռ Հարությունյանի պատկերները ճշգրտորեն տեղայնացված են (Արդահան, Մուշ, Շուշի), և դրանց միջոցով պոեզիան վերածվում է քաղաքական փաստաթղթի.

Վազող քամին, ծիծեռնակը, որը երբեք չի հոգնում

Հազվագյուտ հասկը հողից է դուրս ցցված

վարսակի սև կամ ձմռան գլխիկները

սպիտակությունը ցեմենտի, խճաքարերը ճամփի եզրին

ճպուռները, սնապարծ թիթեռները, թիթեռները տարբեր

ընդերք խժռող մեքենաները թմրած՝

հին գինիներ խմողները, թափառաշրջիկները հավերժական

շերտերով կազմել միստագոգիկ կարգ

նորածին հուշեր, լքված օրն ամբողջ

վերափոխում են գիշերը հիպնագոգիկ ընթացքի:

(Ռայմոնդ Քենոն, «Գյուղը»)²

¹ Թարգմանությունը բնագրից մերն է. – Կ. Խուրշուդյան:

² Թարգմանությունը բնագրից մերն է. – Կ. Խուրշուդյան:

Արտեմ Հարությունյանը ոչ միայն տեղայնացնում է, այլ վավերագրում է ձևով արձագանքում է իրականությանը՝ պատմական իրողությունների ֆոնին գուգընթաց՝ առաջ մղելով նաև հավատքի և ապրումի երևումները.

Երջանիկ շնորհը

Աստծու

այնքան անթերի է,

այնքան անսքող

Արցախի կուսական

անտառների վրա,

Խաչենի հովիտը տանող

ճամփեքի վրա կամ

այս վիթխարի

ժայռաբեկորում

(քողարկված-լարված),

վրան թառած Շուշին,

բայց ընդերքում

դեռ խեղված կրակներ կան

նախաձագ տարրերի՝

արարչագործության կողմ լափիլզող,

դեռ խեղված ցնցումներ՝

պարսատիկից արձակված քարերի,

որ ասես չեն հասել

իրենց նպատակին

(դեռ շիկացած և մագմայագույն),

սոսկալի ուժով ձգվում են առաջ,

ասես նպատակը գոյության

սոսկ շարժումն է հզոր ձևափոխման,

դեռ անվերջ է հողի ընդերքում...

(Արտեմ Հարությունյան, «Արցախում կովող ջոկատի գրառումներ»)

Թշվառությունից բացվող ինքնության ձևավորումը

Դեսնոսի հերոսը հաճախ խարխափում է երազային մթագնած աշխարհում՝ փորձելով պահել սերը որպես վերջին ինքնութենական նեցուկ։ Քենոն էլ ճկում է գրական ձևերը՝ ինքնությանը դիմելու փոխարեն անանձնականացնում է իրականությունը։ Իսկ Հարությունյանի բանաստեղծությունները ձևավորում են մի խորապես ճաքած ինքնություն, որը գոյություն ունի ոչ թե ներսում, այլ աշխարհաքաղաքական իրողությունների հետևանքով առաջացած վերքերով ապրող մարմնի մեջ։ Նրա ինքնության փիլիսոփայությունը միևնույն ժամանակ անհատական է (մե-

նության, մեկուսացման տրամադրություն) և ազգային. «թափառում եմ արյանս բաց երակներով» արտահայտությունն այստեղ դառնում է ն' ֆիզիոլոգիական, և' ազգային ճակատագրի արտահայտություն:

Արտեմ Հարությունյանի բանաստեղծությունների պատկերային համակարգում, հատկապես «Երկակի երագ և կիսալուսին» գործում, կարելի է տեսնել լեզվաբանական ապակառուցում՝ ցնցող ու մղձավանջային պատկերներ. «Արդահանի տարածքում կանգնած ծառերից կախված էին հազարավոր դանակներ, որ հասունանում էին ցեղասպանության համար», «Եվ ինձ մոտեցող թուրք սպաների համազգեստի վրա հայ երեխաների ոսկորներից սարքած կոճակները չարագուշակ լույս էին տալիս, ինչպես ֆոսֆոր» (Հարությունյան, 2012): Այս պատկերման վկայությամբ, Հարությունյանը ևս ներթափանցում է սյուրռեալիստական գեղագիտության տարածք՝ պատմական մղձավանջի արձանագրությամբ:

Լեզվական հյուսվածք. մետաֆորիկ խտություն ընդդեմ դեկոնստրուկտիվիզմի

Ռայմոնդ Քենոն, հատկապես իր “Exercices de style” ստեղծագործությունում, լեզուն դարձնում է գրական խաղի առարկա: Թվում է, թե անիմաստ բառերի շղթա է ստեղծվում, որոնք հանրագումարում են միայն իմաստավորվում. քացի տվող անխելք տղան, կաղ ու վերարկուով, որի կոճակը սխալ տեղից է կարված: Խաղը դառնում է տեքստ, բանաստեղծություն, ուր բացակայում են գեղարվեստական ժամանակն ու տարածությունը, և մնում է միայն իրողությունը.

S-ում կեսօրին

Գլխարկով փոքրիկ մի սնորհ

Քացի է տալիս

Անխելք մի տղա:

Քրթմնջում է ու հեռանում

Եվ կաղալով, տքտքալով

Երկու ժամ անց՝

Տեսնում ենք մենք նրան՝ դժբախտ,

Տրտնջում է ու տրտնջում

Վերև կարած կոճակի դեմ

Իր մահապարտ վերարկուի:

(Ռայմոնդ Քենոն, «Ճաղատի բանաստեղծությունը»)¹

¹ Queneau, “Exercices de style” Pariz, 1947: les pages 7 à 10, թարգմանությունը բնագրից մերն է. – Կ. Խուրշուդյան:

Ռոբերտ Դեսնոսը սյուրռեալիստական տրամաբանությամբ կազմա-
քանդում է քերականական կառուցվածքները, ներմուծում երազային
տրամադրությունների կիսաուղերձներ: Տրամաբանական հաջորդակա-
նության կազմաքանդումն ստեղծում է անկանոն պատկերների մի հեղեղ,
որտեղ իրականությունը ևս տարակերպվում է: Իրար են բախվում երա-
զայինն ու մտացածինը և իրականության ժամանակն ու տարածությունը:

*Ես այնքան շատ եմ երազել, որ դու կորցնես իրականությունդ:
Կա՞րողոք դեռ ժամանակ՝ հասնելու այդ կենդանի մարմնին
Եվ համբուրելու այդ շուրթերը, որտեղ ծնվում է
Հոգուս թանկ ձայնից:*

*Ինչքա՛ն եմ քեզ երազել, որ ձեռքերս սովորեցին
Ստվերը քո գրկելով,
Ու գուցե չեն էլ պարուրվի*

Քո մարմնի իրական գծերին¹: (Desnos, 1930: 113)

Արտեմ Հարությունյանը նախընտրում է ծանր, անգամ փնջային
(կլաստերային) նախադասություններ, որոնցում պոետիկան ձևավորվում
է միջնադարյան ժամանակագրության և սիմվոլիստական արձանագ-
րության միջև: Նրա տատիկի հիշողության լեզուն, արյան բյուրեղացող
դետալները, հնչյունային բարդությամբ արտահայտված «թթենիների մե-
տաքսը»՝ բոլորը յուրօրինակ գովերգ (լիտանիա) են, շարականային կա-
ռույցներ, ինչը հակադրվում է արևմտյան ավանգարդիստների լեզվական
կասկադային խաղերին:

*... եթե վերադառնամ, չեմ գտնի ինքս ինձ,
կտեսնեմ լռությունը սփռված երկրի,
դռան ծանր փականքը գրանիտե,
թթենիների մետաքսը կանաչ,
որով հողը գործում է ծխական իր
հագուստը և չունի փույթը ապրողի: (Հարությունյան, 2023)*

Հիշողության ժամանակագրություն և միատիկ ժամանակ

1. Իմացական և պատմական հիշողության տեղայնացումը

Արտեմ Հարությունյանի պոեզիայի առանցքային հենքը հիշողության
մարմնավորումն է՝ ոչ միայն որպես անհատական տրավմայի արխիվ,
այլև որպես ընդհանրական պատմական վերապրում: «Ես դեռ չեմ վերա-
դարձել երկիրս» և «Ոսկին» բանաստեղծություններում հիշողությունն ու

¹ Le poème « J'ai tant rêvé de toi » de Robert Desnos figure dans la section « À la mystérieuse » de son recueil Corps et Biens, publié en 1930. Dans l'édition Poésie/Gallimard, թարգմանությունը
բնագրից մերն է. – Կ. Խուրշուդյան:

հայրենի հողի հետ անձնական կապը բարդվում է հղկված խորհրդապատկերներով. Շուշին, թթենին, ավերակներն ու արցախյան հողի գույնը ներկայանում են ոչ միայն որպես լանդշաֆտներ, այլև որպես վերապրող մարմիններ, պատմական բեկորների վկայագրեր: Դրա զուգահեռը կարելի է գտնել Ռոբերտ Դեսնոսի՝ հատկապես «Դիմադրության տարիներին» գրած բանաստեղծություններում, որտեղ Փարիզը նույնպես վերածվում է հուշագրության տարածքի, իսկ կորուստն ու մոռացումը՝ գոյաբանական սպառնալիքի.

*Եվ ահա, հա՛յր Հյուզո, քո անունը փորագրված է պատերին:
Կարող ես շուտ գալ Պանթեոնի խորքում
Պարզելու համար, թե ով սա արեց: Ո՞վ է սա արել: Առա՛ջ մեզ ասա:
Նրանք Հիտլերն են, Գերելսն են նրանք... Տականքներն են խառնածին,
Լավալը, Պետենը, Բոնարդը, Բրինոն,
Նրանք, ովքեր դավաճանել են, գիտեն խնջույք անել,
Բայց, նրանց ում արդար վրեժ է սպասվում
Շատ քիչ են, ավա՛դ, անունները նրանց:
Այս փոքրոգի, անմշակույթ խավար մարդանց
Ալիբիներ են պետք իրենց կեղտոտ արաքի համար:
Նրանք ասացին. «Ազնվագույնը՝ մեռած է: Ընտելացել է մահվան»:
Այո՛, նա մահացած է: Բայց նոտարի առջև մահվանից առաջ
Նշեց պարզ ու հստակ, թե ի՛նչ ժառանգություն է թողնում.
Նոտարի անունն է՝ Ֆրանսիա, իսկ ժառանգությունը՝ Ազատություն:
(Ռոբերտ Դեսնոս, «Ժառանգությունը», Desnos, 1930: 106)²*

Կանաչ ու սպիտակ ավտոբուսը՝ զարդարված խորհրդավոր S տառով, եկավ Մոնսոյի այգու կողմից՝ վերցնելու քրտնաջան քայքայման գայթակղիչ եզրին գտնվող պոտենցիալ ճանապարհորդների մի փոքր, բայց սիրված խմբի:

(Ռայմոնդ Քենո, «Ոճային վարժություններ», Queneau, Book.node)³

Ռայմոնդ Դեսնոսի մետաֆիզիկական զգայունությունը «Ազատության» («Liberté») նման բանաստեղծություններում գեղագիտական եղանակով է վերածվում քաղաքական դիմադրության, մինչդեռ Արտեմ Հարությունյանի թեմատիկ-գաղափարական հարցադրումներում այդ դիմադրությունը անձնավորված է՝ տատի կերպարով, թշնամու կոնկրետ պատկերմամբ, հիշողության կենսաբանական փոխանցմամբ: Հարությունյանը

¹ Նկատի ունի Հյուզոյին:

² Desnos Robert, État de veille, publié par la Bibliothèque numérique Romande, le poème «Le Legs». Թարգմանությունը բնագրից մերն է. – Կ. Խուրշուդյան:

³ Թարգմանությունը բնագրից մերն է. – Կ. Խուրշուդյան:

միաժամանակ գործում է որպես պատմության ակնաստես և դրա բանաստեղծական փաստավալերագրող:

Տասն ասում էր.

– Այդ սարահարթում բազմաթիվ
ծաղիկներ կային, որ հիմա անհետացել են մարդկանց հետ միասին:
Հրկիզված քաղաքում, ամեն հայ տան մոտ,
մկնաբնի մեծության փոսեր կային՝
ազերի-թուրքերը շամփուրով փնտրել էին հայերի ոսկին:

1995 թ.:

Բարձրավանդակը հիմա ծփում է նոր ձայներով,
պատմական հողը մեր ոտքի տակ է, նա զգում է մեր խոսքը, քայլը,
ձայնակցում է ծառը՝ թթենին:

Տասն ասում էր.

– Ես միշտ հավատո՞ւմ եմ,
որ մի օր մենք ետ կգանք
մեր հողին ընդառաջ:

1996 թ.:

Հիմա ես հասկանում եմ տատիս խոսքը այլ կերպ՝
ոսկին, որ փնտրում էին ելուզակաները
անհնար էր գտնել՝
այն մեր մեջ էր՝ հոգու՝ մեջ,
և դա մեր ի դձն էր՝
ապրել հազարամյակների մեր երկրում:

(Հարությունյան, «Ոսկին», 2012)

Ուստի պատահական չէ, որ բանաստեղծության տարածք է ներխուժում վերհուշը, տատի պատմածը դառնում է վավերագրում՝ ճշմարիտ կենսառիթմերով հազեցած (անգամ թվականներն են նշվում իբրև ժամանակագրություն): Սա բանաստեղծության կառուցման մի նոր մոտեցում է ենթադրում, որով անընդհատ առանձնանում է Արտեմ Հարությունյանի պոեզիան:

2. Ուտոպիա, լեզվական խաղ և տրագիկ հումոր

Ռայմոնդ Քենոն հատկապես իր նշանավոր «Exercices de style» ստեղծագործությունում լեզվական բազմաձևության և ոճաբանական տարատեսակների շնորհիվ ձգտում է ցույց տալ լեզվի խաղային և արտահայտչական անսպառ կարողությունները: Այդ լեզվական միտումը Հարությունյանի բանաստեղծություններում դրսևորվում է ոչ թե խաղի, այլ բազմաշերտության միջոցով. օրինակ՝ «Երկակի երազ և կիսալուսին» բանաս-

ստեղծությունը անցնում է սիմվոլիկ, իրական, հումորային ու սարսափազդու ռեգիստրների միջով՝ միահյուսելով ակադեմիական միջավայրը (Hamilton College), քաղաքական վերլուծությունը (Թուրքիայի եվրոպական քաղաքականություն), պատմական կատակլիզմները (ցեղասպանություն) և ֆանտասմագորիկ երազախաբությունը:

Ռայմոնդ Քենոյի լեզուն զուտ նյութ է խաղի համար, մինչդեռ Հարությունյանի լեզվական վարմունքը դառնում է կենսական նյարդ, կլանում է արյունը, գարունը, վախը, ցեղասպանության արձագանքը, և այդ կլանումը ծնում է լեզվամշակութային շերտերի սիմֆոնիա: Նման կազմաբանություն կարելի է գտնել նաև Դեսնոսի սյուրռեալիստական առաջին շրջանի գործերում՝ որտեղ լեզուն հաճախ գերազանցում է իր նշանակությունը և ստեղծում մի նոր իրականություն՝ գերիրականությունը:

3. Ողբերգության և վախճանաբանության հարաբերակցությունը

Մեր քննության տակ առնված երեք գրողներն էլ յուրովի են մոտենում ժամանակին՝ որպես ոչ միայն գոյաբանական կատեգորիա, այլև որպես փիլիսոփայական խնդիր: Դեսնոսի գործերում պատերազմը և մահը առարկայանում են որպես մարդկային կյանքի անբաժանելի մաս. նրա «Fortunes» ժողովածուում անցյալն անընդհատ ներկա է, ինչպես Արուսյակի հիշողությունները կան՝ Արտեմ Հարությունյանի ներկայում՝ ստեղծելով ժամանակային կոլապսի զգացողություն:

Քենոյի տեքստերում ժամանակը հաճախ հեզնանքի կամ աբսուրդի ձևում է խաղարկվում, իսկ Հարությունյանի պոեզիայում՝ հատկապես վերջին բանաստեղծություններում, ժամանակը դառնում է խաչված, տառապող մարմին: Շուշիի ավերակները, թթենու արյունահոսող ճյուղերը կամ թշնամու բերանից կախված յաթաղանը դառնում են մարդկության հայտնութենական (սպոկալիպտիկ) վիճակն արտահայտող սիմվոլներ: Հետաքրքիր է, որ Քենոյի ստեղծագործության մեջ Հայտնությունը ծաղրի է ենթարկվում՝ ցուցադրելով իր ձևական և պատմական անիմաստությունը:

Այսպիսով՝ պետք է նշել, որ հայ ժամանակակից գրող Արտեմ Հարությունյանը, ունենալով լայն աշխարհայացք, ներքին երկխոսության մեջ է նաև սյուրռեալիստական գաղափարաբանությամբ առաջնորդվող Ռոբերտ Դեսնոսի և Ռայմոնդ Քենոյի պոետական համակարգի հետ:

Միանշանակ պնդել, թե Արտեմ Հարությունյանը սյուրռեալիստ բանաստեղծ է, սխալ կլինի, սակայն նրա բանաստեղծական աշխարհը բազմաձայն է, որտեղ առկա են նաև սյուրռեալիզմին բնորոշ մոտիվներ:

Եզրակացություն

Ամփոփելով աշխատանքը՝ եկանք այն հիմնական եզրակացության, որ Ռոբերտ Դեսնոսը՝ միաստիկական հումանիզմով, Ռայմոնդ Քենոն՝ լեզվական վիրտուոզությամբ, և Արտեմ Հարությունյանը՝ պատմական, լեզվամշակութային և մարմնական տրավմայի ֆիզիկական վերապրումով, կազմում են յուրօրինակ եռանկյունի: Թեև նրանց պատմական և գեղարվեստական կոնտեքստները տարբերվում են, նրանց ստեղծագործություններում միտումնավոր առկա են հետևյալ համադրելի շերտերը՝

- Ժամանակի և պատմության խեղում ու վերստին արձանագրում:
- Վերաբերմունք լեզվին՝ որպես նյութի:
- Հուշի և ճակատագրի կրողի ընկալում:
- Հումորի, վախի և հիշողության միահյուսում՝ որպես գեղարվեստական դիմադրության միջոց:

Այս ընդհանրությունների ու տարբերությունների վերլուծությունը միաժամանակ բացահայտում է համաշխարհային և հայ գրականությունների ներհյուսվածությունը հատկապես այնտեղ, որտեղ պոեզիան դառնում է վկան, մեղադրողը և հիշողության մարմինը:

Արտեմ Հարությունյանի, Ռոբերտ Դեսնոսի և Ռայմոնդ Քենոնի գրական ներքին կապերն անուղղակի են. նրանք չեն ճանաչել միմյանց, չեն ստեղծագործել նույն մշակութային միջավայրում, սակայն նրանց ստեղծագործություններում առկա են հստակ համադրելի գաղափարական և գեղարվեստական հենակետեր: Հարությունյանի ողբերգական պատկերները, հայրենագրկման և պատմական արդարության աղաղակները, Դեսնոսի երազապատկերների անսահման ազատությունը և Քենոնի լեզվային խաղերն ու սյուրռեալիստական տրամաբանությունը ոչ միայն իրենց ժամանակաշրջանի արձագանքներն են, այլև ազգային և համամարդկային ձգտումների արտահայտություններ:

Այս համեմատական քննության դիտանկյունից կարող ենք եզրակացնել, որ Արտեմ Հարությունյանը, օգտվելով թե՛ ազգային հիշողության ծանրությունն ու պատմական գիտակցության խորքը ներկայացնելու միջոցներից, թե՛ արդի պոեզիայի լեզվամտածողությանը բնորոշ ազատ ձևերից, ստեղծել է մի բանաստեղծական աշխարհ, որն համաշխարհային համատեքստում ունի կշիռ և հնչեղություն: Նա միավորում է անձնականը և ընդհանրականը, կոնկրետը և խորհրդանշականը՝ օգտվելով այն սյուրռեալիստական ժառանգությունից, որ փոխանցվել է եվրոպական պոեզիայում Դեսնոսի և Քենոնի նման հեղինակների միջոցով:

Ի վերջո, Հարությունյանի բանաստեղծություններում կա այն, ինչ Դեսնոսն ու Քենոն կիսում են իրենց ընթերցողների հետ՝ պոեզիայի ազա-

տագրիչ ուժի հավատը: Թեև այս երեք հեղինակներն ապրում են տարբեր պատմական իրականություններում, նրանք ձգտում են միևնույն բանի՝ վերափոխել իրականությունը բառի, երազի և հիշողության միջոցով:

Գրականության ցանկ

1. **Աբրահամյան Ս.**, Արդիի հայ պոեզիայի գեղարվեստական համակարգը, Երևան, Արմավ հրատ., 2020, 740 էջ:
2. **Ավանեսյան Ա.**, Անկախության պոեզիան, Երևան, Արմավ հրատ., 2017, 320 էջ:
3. **R. Desnos**, Corps et Biens. Gallimard, 1930:
4. **R. Desnos**, La Liberté ou l'Amour!. Éditions du Sagittaire, 1927:
5. **R. Desnos** - L'Honneur des poètes - 1943, publiée par les Éditions de Minuit le 15 janvier 1945.
6. **R. Queneau**, Cent mille milliards de poèmes. Gallimard, 1961:
7. **R. Queneau**, Zazie dans le métro. Gallimard, 1959:
8. **A. Breton**, Le manifeste du surréalisme. Gallimard, 1924:
9. **Հարությունյան Ա.**, Նամակ Նոյին, Երևան, Ապոլոն, 1997, 345 էջ:
10. **Հարությունյան Ա.**, Հուլայի արձակուրդը, Երևան, ՀԳՄ հրատ., 2003, 456 էջ:
11. **Հարությունյան Ա.**, Հեռուստապոեմներ «Շուշի» և «Բաբելոն» հյուրանոցների աշտարակից, Երևան, Տիգրան Մեծ, 2010, 656 էջ:
12. **Հարությունյան Ա.**, Հատընտիր, Երևան, Ապոլոն, 2014, 256 էջ:
13. **Հարությունյան Ա.**, Հայոց հողի ծածկագիր տեսիլքներ, Երևան, Լուսաբաց, 2022, 378 էջ:
14. **Մանուկյան Հ.**, «Արտեմ Հարությունյանի պոեզիայի սիմվոլիկ կառուցվածքները», Գրականագիտական հանդես, թիվ 4, 2021:
15. **Սահակյան Ա.**, «Ֆրանսիական սյուրռեալիզմը և հայ արդի պոեզիան», Լեզվաբանություն և գրականագիտություն, հ. 3, 2019:
16. **R. Queneau**, Zazie dans le métro, Book.node. URL: https://booknode.com/exercices_de_style_013786/extraits (Մուտք՝ 10. 06. 2025).
17. **Հարությունյան Ա.**, «Նամակ Նոյին», Գրանիշ, 2012: URL: <https://granish.org/artem-harutyunyan-letter-to-noah/> (Մուտք՝ 21. 06. 2025):
18. **Հարությունյան Ա.**, Բանաստեղծություններ, Գրական թերթ, 2023: URL: <https://www.grakantert.am/archives/18198> (Մուտք՝ 22. 04. 2025):
19. **R. Desnos**, Անդրոմաքեն ճիրաններում զագանի, Poemes, 2012. URL: <https://www.poemes.co/campagne.html-3> (Մուտք՝ 10. 05. 2025):

Referensis

1. **Abrahamyan S.**, Ardi hay poeziayi gegharvestakan hamakargy, Yerevan: Armav, 2020, 740 ej:
2. **Avanesyan A.**, Ankakhutyan poezian, Yerevan: Armav, 2017, 320 ej:
3. **R. Desnos**, Corps et Biens. Gallimard, 1930:
4. **R. Desnos**, La Liberté ou l'Amour!. Éditions du Sagittaire, 1927:

5. **R. Desnos** L'Honneur des poètes – 1943, publiée par les Éditions de Minuit le 15 janvier 1945.
6. **R. Queneau**, Cent mille milliards de poèmes. Gallimard, 1961:
7. **R. Queneau**, Zazie dans le métro. Gallimard, 1959:
8. **A. Breton**, Le manifeste du surréalisme. Gallimard, 1924:
9. **Harutyunyan A.**, Namak Noyin, Yerevan: Apolon, 1997, 345 ej:
10. **Harutyunyan A.**, Hudayi ardakurdy, Yerevan: HGM hrat., 2003, 456 ej:
11. **Harutyunyan A.**, Herustapoemner «Shushi» ev «Babelon» hyuranocneri ashtarakic, Yerevan: Tigran Mec, 2010, 656 ej:
12. **Harutyunyan A.**, Hatyntir, Erevan, Apolon, 2014, 256 ej:
13. **Harutyunyan A.**, Hayoc hoghi cackagir tesilqner, Yerevan, Lusabac, 2022, 378 ej:
14. **Manukyan H.**, «Artem Harutyunyani poeziayi simvolik karucvatsqnery», Grakanagitakan handes, tiv 4, 2021:
15. **Sahakyan A.**, «Fransiakan surrealizmy ev hay ardi poezian», Lezvabanutyun ev grakanagitutyun, h. 3, 2019:
16. **R. Queneau**, Zazie dans le métro, Book.node. URL : https://booknode.com/exercices_de_style_013786/extraits (Access 10. 06. 2025).
17. **Harutyunyan A.**, Letter to Noah [Namak Noyin], Granish, 2012. URL: <https://granish.org/artem-harutyunyan-letter-to-noah/> (Access 21. 06. 2025):
18. **Harutyunyan A.**, Grakan tert, 2023. URL: <https://www.grakantert.am/archives/18198> (Access 22. 04. 2025):
19. **R. Desnos**, Poemes, 2012. URL: <https://www.poemes.co/campagne.html-3> (Access 05. 2025):

Կարեն Խուրշուդյան – հայ բանաստեղծ, թարգմանիչ, իրավաբան, գրական և հասարակական գործիչ, 2021 թվականից Հայաստանի գրողների միության անդամ, 2023 թվականից Հայաստանի գրողների միության վարչության անդամ: Գրել է բանաստեղծություններ, պոեմներ, քառյակներ, պատմվածքներ, քննադատական ու հրապարակախոսական հոդվածներ, կատարել է թարգմանություններ ֆրանսերենից: Ֆրանսիայի նախագահ Էմմանուել Մակրոնի կողմից 2025 թվականի մայիսի 15-ի 0114 հրամանագրով արժանացել է Ֆրանսիայի Հանրապետության «Ազգային արժանիքի շքանշանի ասպետ» պարգևատրմանը:

ORCID ID: 0009-0000-8562-7643
 khurshudyan@hotmail.fr

Karen Khurshudyan – an Armenian poet, translator, lawyer, and a prominent figure in both literary and civic spheres, has, since 2021, been a member of the Writers' Union of Armenia and, beginning in 2023, has served as a member of its governing board; his work encompasses a broad and nuanced range of literary forms, including poems, epics, quatrains, short stories, as well as critical and journalistic essays, all of which reflect both the lyrical sensitivity and intellectual rigor that characterize his artistic voice. He has also distinguished himself as a translator from French, enriching Armenian letters with nuanced interpretations of foreign works; and in recognition of his significant cultural and literary contributions, he was, by Presidential Decree No. 0114

dated May 15, 2025, awarded the title of Knight of the National Order of Merit of the French Republic by President Emmanuel Macron, thereby becoming one of the few Armenian authors to receive such a high distinction from the French state.

ORCID ID: 0009-0000-8562-7643

khurshudyan@hotmail.fr

Карен Хуршудян – армянский поэт, переводчик, юрист, литературный и общественный деятель. С 2021 года является членом Союза писателей Армении, а с 2023 года, членом правления Союза. Автор стихотворений, поэм, четверостиший, рассказов, а также критических и публицистических статей. Осуществлял переводы с французского языка. 15 мая 2025 года указом № 0114 президента Франции Эммануэля Макрона удостоен звания кавалера ордена «За заслуги» Французской Республики.

ORCID ID: 0009-0000-8562-7643

khurshudyan@hotmail.fr